

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԻՆ ՔԱՐՏԷՍ ՄԸ
ԺԷ ԴԱՐԵՐՈՒ ՎԱՆՔԵՐՆ ՈՒ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐԸ**

Հրատարակչատուն՝ ԼՕՆԿՕ ՌԱՎԷՆՆԱ
Հրատարակիչ՝ Փրոֆ. Կապրիելլա Ուլուստոմեան

200 էջ (25x30), 30 գունաւոր քարտէսներով, որոնցմէ
առաջինը, չորս էջի վրայ, համայնապատկերն է մնացեալ 29
տախտակներուն:

Հատորին իտալերէն տիտղոսն է UN ANTICA MAPPA DEL-
L'ARMENIA

Monasteri e santuari dal I al XVII secolo - longo editore - Ravenna
Ունի սեւ-սպիտակ քարտէս մը, դարձեալ չորս էջի վրայ,
ուր Երեւանի համալսարանի պատմութեան ամպիոնի դասախօս՝
Փրոֆ. Բաբգէն Յարութիւնեան հին քարտէսին անուններն ու
տեղերը դասաւորած է ներկայ տուեալներով, մասնագիտական,
համբերատար եւ մանրակրկիտ խնամքով կատարուած:

Տպագրութիւնը աւարտած է Նոյեմբեր 2000 թուականին:

ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ - իտալիոյ Պոլոնիա քաղաքի կոմս եւ գիտ-
նական՝ Լուիճի Ֆերտինանտո ՄԱՐՍԻԼԻ, 1691ին, երեւելի հայ
գործիչ, գիտնական, Երեմիա Չէլչլի Բէօմիւրճեանէն կը խնդրէ
քարտէս մը, ուր գետեղուած ըլլան Հայաստանի բոլոր վանքերն
ու սրբավայրերը, Ա-ԺԷ դարերու վրայ երկարող:

Այսքան լուրջ եւ գիտական աշխատանք մը միայն Երեմիա
Չէլչլի Բէօմիւրճեանը կրնար ընել. դարուն ամէնէն զարգացած
անձերէն մին, որ ըստ ժամանակակիցներու վկայութեան, ծանօթ
էր յունարէն, լատիներէն, պարսկերէն, արաբերէն, թուրքերէն,
բերայեցերէն, ֆրանսերէն եւ գերմաներէն լեզուներուն:

Երեմիա Չէլչլի եղած է ատենադպիր եւ խորհրդական
Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանին, ճամբորդած է Մերձաւոր Արե-
ւելքի եւ Արեւելեան Եւրոպայի երկիրներ, արեւելեան Հայաստան,

եղած է տպագրիչ, Յակոբ Զուղայեցի կաթողիկոսին ազատագրական շարժումին կողմնակից եւ գործակից թողած բազմաթիւ անտիպ գործեր, որոնց լոյս ընծայումը մեծապէս կրնան օգտակար ըլլալ լուսաբանելու համար մեր պատմութեան ամէնէն աւելի տխուր շրջանները ժԶ եւ ժԷ դարերու, երբ բռնի իսլամացումները, սկսած էին մեծ զարկ ստանալ, հայկական ներքին գաւառներուն մէջ, սուլթանական ճնշիչ հարկերէն ազատուելու համար:

Աշխատանքը պատրաստուած է բազմաթիւ թուղթերու վրայ խնամքով կպցուած են 358x120 պաստառի մը վրայ, ջրաներկով եւ գրիչով կատարուած, սեւ մելանով, նոտրգիր եւ ամբողջութեամբ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒՈՎ:

Քարտէսին վերեւ, աջակողմեան անկիւնը, զարդարուն շրջանակի մէջ առնուած, երկար գրութիւն մը, կը համառօտէ Հայոց Պատմութիւնը, իսկ վարը, դարձեալ աջակողմեան անկիւնը, առանց շրջանակի գրութեամբ (բոլորգիր) կը հաղորդէ փաստաթուղթին թուականը (1691), պատուիրոգը (Լօտովիկօ Ֆերտինանտօ Մարսիլի), բովանդակութիւնն ու գործադրողները ձեռամբ Երեմիա Կոստանդինուպոլսեցւոյ, ծաղկող Տէր Մաղաքիա, որդի նորա:

Հեղինակը, կը ցանկագրէ եւ խտացեալ ձեւով կը բացատրէ բովանդակութիւնը: Քաղաքները կարեւորութեան կարգով տրուած են, եպիսկոպոսական աթոռներով եւ վանքերու յիշատակումով: Կուսանոցները՝ արմաւենիի նշան մը կը կրեն, իսկ այլ մարդոց վանքերը՝ ձիթենիի: Սուրբերու նահատակութեան վայրերը եւ դամբարանները, ոսկիով շրջապատուած են: Կանանչ մելանով շրջապատուած վանքերը կը պատկանին Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, կապոյտը՝ վերապահուած է Աղթամարի կաթողիկոսական աթոռին, դեղինը՝ Գանձասարի եւ կարմիրը՝ Ս. էջմիածնին:

ՅԱՅՏՆԱՐԵՐՈՒՄԸ - Հայ մշակոյթի այս բացառիկ գանձը (ոչ միայն մշակոյթի, նաեւ հայ դատի եւ հողային ամբողջականութիւնը փաստող) երեք հարիւր տարի եւս կրնար ծածկուած մնալ, Պոլոնիա քաղաքի համալսարանին (Եւրոպայի Հնագոյնը) մատենադարանի պահպաններուն մէջ, եթէ 1991ին քարտէսներու ցուցահանդէս մը տեղի չունենար: Այդ առիթով կը յայտնաբերուի, 24 թիւը կրող ծրարը, որուն վրայ արձանագրուած է TABULA CHOROGRAPHICA ARMENICA, եւ ինչպէս ո՛րեւէ հայերէն ձեռագիր կամ տպագիր փաստաթուղթի համար, կը

հրաւիրուի նոյն համալսարանի հայագիտական ամպլիոնի վարիչ՝ Փրոֆ. Կապրիէլլա Ուլուհոճեան, որ անմիջապէս կ'անդրադառնայ բացառիկ արժէքը այս յայտնագործութեան:

Փրոֆ. Կ. Ուլուհոճեան, որուն կը պարտինք այս բացառիկ գործին գիտական եւ շատ խնամքով պատրաստուած հրատարակութիւնը, արդէն 1994ին ԲԱԶՄԱՎէՊի էջերուն մէջ (361-377) կ'անդրադառնայ իտալերէն յօդուածով մը թէ՝

«Պոլոնիայի մէջ կը գտնուի Երեմիա Ձէլէպի Քէօմիւրնեանի Աշխարհագրութիւնը» որուն ակնարկած էր Հ. Ներսէս Ակինեան (Վիեննա 1933) հրատարակած -Երեմիա Ձէլէպի Քէօմիւրնեան, կեանքն ու գործունէութիւնը- աշխատանքին մէջ:

Ներածական բաժինէ մը վերջ, (էջ 13) ուր հրատարակիչը կը նկարագրէ գործը եւ անոր արժէքը, Լաուրա Միանի մանրամասն կը խօսի Լուիճի Ֆերտինանտօ Մարսիլի ազնուական պոլոնիացիի մասին (1658-1730), որ 1712ին Պոլոնիայի մէջ կը հիմնէ ՊՈԼՈՆԻԱՅԻ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆԸ, նմանութեամբ Փարիզի գիտական ակադեմիային կամ Լոնտոնի Արքայական Ընկերութեան:

Մարսիլիի հաւաքածոյին մէջ կարեւոր տեղ կը գրաւեն քարտէսները, որուն թիւ 24 ծրարին մէջէն, հրաշքի նման, դուրս եկած է հայ մշակոյթի բացառիկ հարստութիւն կազմող փաստաթուղթերէն մին:

Երեմիա Ձէլէպի, իր քարտէսի վերջաւորութեան, այսպէս կը նկարագրէ.

-«Ի թուին 1691 եկն աստ Լօտովիկ Ֆերտինանդ մարսիլի եւ եղեւ ի խնդիր Հայկազունեաց աշխարհիս վանորէից: Վասն որոյ եւ ըստ կարողութեան մերոյ, յուսալով ի շնորհս Փրկչին մերոյ եւ նորին հաճոյացելոց մաղթանօք օգնութեան, լցաք այսքան զփափաք սրտի նորա: Եւ գրեցաք զիշատակութիւն նորին խնդրոյ յազգաց յազգ ի պատիւ բարեսէր իմաստախնդիր խոհեմութեան նորա: ...» Եւն.:

Էջ 19-22, Կ. Ուլուհոճեան հանգամանօրէն կը խօսի Երեմիա Ձէլէպի Քէօմիւրնեանի եւ Լօտովիկօ Ֆերտինանտօ Մարսիլիի մասին, տալով մատենագիտական ծանօթութիւններ, Ալիշանէն, Ակինեանէն, Չամչեանէն ուր դուրս կը ցայտէ դժբեր այս երեւելի եւ քիչ ծանօթ մեծ հայուն, ուր բարերար դեր ունեցած է ժամանակի ազգային հարցերու մէջ, ջանալով բարի միջնորդի դեր կատարել:

Ապա էջ 23-29, համառօտ կերպով, պատմականը կ'ընէ Հայ Եկեղեցւոյ եւ անոր կաթողիկոսութիւններուն (էջմիա-

ծին, Գանձասար, Սիս, Երուսաղէմի եւ Կոստանդինուպոլսոյ Պատրիարքութիւն եւ Ոչ-Ասիական հողամասերու եկեղեցական եկեղեցներու -Աւելի լաւ կարենալ հասկնալու համար Զէյլպի Բէօմիւրճեանի Բարոէսին նկարագրութիւնը:

Հայաստանի Գիտական Ակադեմիայի Պատմական հիմնարկի անդամներէն Դոկտ. Պաւլ Զօպանեան, էջ 31-36 կը ներկայացնէ -ՈՒԽՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԻԱՆ-ԴՈՒԹԵԱՆ Մէջ- ուսումնասիրութիւն մը, ուր կը խօսի սրբավայրերուն վրայ առ հասարակ, եւ Հայաստանի սրբատեղիներուն վրայ յատկապէս, անոնց կազմակերպութիւնը եւ վտանգները, անոնց յաճախականութիւնը եւ հիւրընկալութեան հետ կապուած շինութիւնները: Պատմական լուրջ տուեալներ, մեծապէս օգտակար մանաւանդ 1700 ամեակի ուխտագնացութիւններուն համար:

Ապա հինգերորդ գլուխով, էջ 37-42, հեղինակը -Նոթեր քարտէսին ընթերցումին համար- համեստ (վերնագիրով, պատմական աղբիւրներէ քաղելով, հարուստ ծանօթութիւններ, գրեթէ ուսումնասիրութիւն, կը կատարէ քարտէսին մէջ յիշատակուած անուններուն, աշխարհագրական բացատրութիւններուն, եկեղեցական եզրաքանութիւններուն, աղբիւրագիտութեան եւ այլն, մէկ խօսքով գիտական շատ լուրջ աշխատանք մը, ուր ոչ մէկ տող, պատահականութեան ձգուած է, ընդհակառակն ցոյց կու տայ լուրջ, արհեստավարժ բանասէր գիտնականին մօտեցումը իր ընտրած աշխատասիրութեան հանդէպ, յատկութիւն մը, որ ափսոս, որքան սկսած է պակսիլ, դիւրութեան այս դարուն մէջ, ուր մակերեսային ծանօթութիւն ունեցողի մը համար, այնքան դիւրին դարձած է գիրք հրատարակել, գեղեցիկ լուսանկարներով եւ փայլուն թուղթերու կոթնելով, հրապարակելու եւ «հեղինակութիւն դառնալ»:

Էջ 43-46 էջերուն մէջ, կը խօսի պատմական աղբիւրներու, մենագրութիւններու եւ ուսումնասիրութիւններու, Երեմիա Զէյլպիի գլխաւոր գործերուն, նոյնպէս պատուիրատու Պոլոնիացի լուիճի Ֆերտինանտօ ՄԱՐՍԻԼԻի գլխաւոր երկերու եւ յարակից տասնմէկ այլ զանազան գործերու մասին:

Էջ 47էն, սկիզբ կ'առնէ նկարագրութիւնը 30 քարտէսներուն, իրականին մէջ բաժնուած 29 մասերու, ուր թիւերու կարգով, կու տայ իւրաքանչիւր քաղաքին, մենաստանին, վանքին անունը, նախ հայերէն եւ անմիջապէս տակը իտալերէնով, բազմաթիւ բացատրական ծանօթութիւններով, մա-

տենագիտական յաւելումներով ճոխացած, որոնք քովէ քով գալով, կրնան առանձին աշխարհագրական - պատմական համայնագիտարան մը կազմել:

Հայերէն եւ իտալերէն լեզուներով տրուած յատուկ անուններու ցանկերէն առաջ, հեղինակը Ա յաւելուածին մէջ, կը խօսի ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ԱԹՈՌՆԵՐՈՒԹԻՄԱՍԻՆ եւ Բ յաւելուածով կու տայ անունները ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԿԵԴՐՈՆՆԵՐՈՒԹԻ:

Վերջին էջը կը փակուի ՆԻԻԹԵՐՈՒԹԻ ՅԱՆԿՈՎ:

Հեղինակը ընդամէնը 806 թիւեր տալով, քարտէսի յիշատակած բոլոր անուններուն, մի առ մի ընթերցած եւ թարգմանած է զանոնք իտալերէնի, մէջտեղ բերելով հրաշալի հրատարակութիւն մը, որ իր կողմէն յարմարագոյն նուէրը կը նկատէ Հայաստանի քրիստոնէութեան դարձի 1700ամեակին: Եւ չի սխալիր:

Տօնակատարութիւնները պիտի անցնին, համերգներուն վերջին նոթերն ալ պիտի ցնդին եթերին մէջ 2001ի վերջաւորութեան, բայց այս սքանչելի հատորը պիտի մնայ որպէս անխախտ յուշարձան, կարեւոր աղիւս մը աւելցնելով Հայ մշակոյթի, հնախօսութեան, ազգագրութեան եւ պատմութեան տաճարին վրայ:

Հոս հարկ է երախտագիտութեամբ յիշել նաեւ այն ազնիւ մեկենասներ՝ Փիէթրօ եւ ԱՅՄԱ Մարիա Գիւլիւքեանները որ ի յիշատակ իր ծնողքին Տոքթ. Իգնատիոս Գիւլիւքեանի (նախկին սան Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի եւ մեծ հայրենասէր անձնաւորութիւն) կարեւոր ներդրում կատարած են այս բացառիկ հատորին լոյս ընծայման համար: Մեծ ուրախութեամբ կը շնորհաւորեմ Փիէթրօ Գիւլիւքեանը (ինք ալ նախկին սան իր հօր վարժարանին) եւ Աննա Մարիան, որոնք վերջերս իրենց կատարած ճամբորդութիւններով, հայկական գաղութներուն մէջ, կատարած ցուցահանդէսներով, յատկապէս Արմին ՎԷԿՆԷՐԻ փաստաթուղթերուն նուիրուած եւ Հայ դատին ի նպաստ ներդրումներով, իտալիոյ տարածքին, ցոյց կու տան, Փրոֆ. Կապրիէլլա ՈԼԼՈՒՆԴԵԱՆԻ նման, թէ Եղեռնի վերապրողներու երկրորդ սերունդը, ծնած եւ սնած օտար ափերու մէջ առանց Միջին-Արեւելեան գաղութներու հայկական շունչին ալ, որքան գիտակցութեամբ կը մօտենան իրենց արմատներուն, ջանալով դրական ներդրում մը կատարել: